

GYÓRI RÓBERT

A TÖRTÉNETI RÉGIÓ FOGALMA*

A régió fogalma az emberföldrajz virágkora óta eltelt fél évszázad alatt több irányba elágazó jelentésváltozáson ment át. Ez a változás tükröződik a jelenleg forgalomban lévő *történeti táj*, *történeti régió* fogalmakon is.

A táj, a régió fogalom jelentésének átalakulását az 1950-es évek tudományelméleti vitái vezették be. Ebben az időben erősödött meg annak az igénye, hogy a földrajz – követve a társadalomtudományokban lezajlott változásokat – szakítson „hagyományos” idiografikus megközelítési módjával; törekedjen általános törvények, modellek megalkotására. Ez a törekvés indította útjára a „kvantitatív forradalmat”, és egyúttal azt is eredményezte, hogy a hangsúlyozottan „egyedi” tájakat vizsgáló regionális földrajz szerepe a geográfián belül is megkérdőjeleződött.¹ A vizsgálatok súlypontja a régiók, tájak bemutatásáról a struktúrák kutatására helyeződött át (pl. városhierarchia- és térszerkezet-vizsgálatok). Ezek az elemek a későbbiekben bekerültek a regionális kutatások építőkövei közé, a régiók, körzetek lehatárolásának új eszközei lettek. Ezáltal a regionális földrajz eltávolodott az emberföldrajz klasszikus tájfogalmától, és erősebben épít a térszerkezet fogalmára; ez tükröződik a különböző szempontokat előtérbe állító körzet, régió, térség stb. definíciókban is. Ezzel magyarázható, hogy a ma használatos történeti táj, történeti régió fogalmakban keverednek a különböző tudományelméleti gyökerekhez kapcsolható elemek. Ezért, mielőtt a mai regionális földrajzban használatos alapfogalmakat vázolnám, röviden kitérek a térszerkezet fogalmának értelmezésére.

A térszerkezet-kutatások középpontjában a tér különböző pontjai között létrejövő kapcsolatrendszer áll. Szabó Pál meghatározása szerint a térszerkezet: „... *a térelemekből és a köztük lévő térkapcsolatokból felépülő, működő, valós rendszer [...]; a térszerkezeti vizsgálatokban a térszerkezetet felépítő térelemek és a közöttük*

* A tanulmány a szerzőnek az ELTE Földtudományi Doktori Iskolájához benyújtott „A térszerkezet átalakulásának elemei a Kisalföld déli részén (a XVIII. század végétől a XX. század elejéig)” c. PhD értekezésére támaszkodik.

¹ *Probáld F.* 1999. pp. 245–246.

*kialakuló térkapcsolatok, a közöttük húzóó térpályák azonosítására és jellemzőinek számszerűsítésére tesznek kísérletet.*² Szabó a térszerkezeti vizsgálatokat két alaptípusba sorolja: az egyik a társadalmi térelemeket pontszerűen azonosítja (pl. település), a közöttük lévő kapcsolatokat pedig áramlásokkal, mozgásokkal fejezi ki (erre a megközelítésre épülnek a városhierarchia- és vonzáskörzet-vizsgálatok); a másik pedig a térbeli elemek (települések, térségek) közti gazdasági, társadalmi különbségeket vizsgálja, modellezi (pl. területi egyenlőtlenségi vizsgálatok).³ Ez az általános *térszerkezet* fogalom időtől független, így egyaránt használható aktuális és történeti vizsgálatoknál. A múltban is léteztek térkapcsolatok, a jellegzetes térhasználat kialakított hálózatokat, még ha más jelenségekhez kötődött is ez a térhasználat, mint ma. Pl. a falu-város kapcsolat jellegzetes formája a piacok látogatása volt, a falusiak mezőgazdasági termékeiket értékesítették a városi piacon, s a városban elégítették ki iparcikkszükségeiket.⁴

A regionális földrajz ma használatos alapfogalmai elsősorban a térszerkezet fogalmára épülnek. A térségek, körzetek, régiók elhatárolásánál a kiinduló álláspont az, hogy földrajzi jelenségek vizsgálatánál kirajzolódnak a jelenségek valóságos szerveződését tükröző, összefüggő térbeli egységek. E térbeli egységek alapvetően kétfélek lehetnek: a *formális körzetek* alapját egy vagy több jelenségük homogenitása és környezetüktől való elkülönülése adja, a *funkcionális körzeteket* a bennük zajló folyamatok, mozgások, kölcsönhatások összetartó ereje építi fel. A *komplex földrajzi régió* egyaránt rendelkezik a formális és a funkcionális régiók ismertetőjegyeivel: a környezetétől elkülönítő homogenitás és a sokrétű, belső összetartó kölcsönhatások együttesen jellemzik. A régiók általában az emberek tudatában is jelen vannak, illetve létrejöttükben-fejlődésükben szerepet kaphatnak hatalmi-politikai tényezők is.⁵

² Szabó P. 2004.

³ uo.

⁴ Ugyanakkor jogosan vetődhet fel a kérdés, hogy mikor alakul ki ezekkel a fogalmakkal leírható térbeli hálózat. *Mendöl Tibor* pontos különbségtételt tesz, amikor településállomány és a településhálózat különbségéről ír. Településállomány vizsgálatán a települések térbeli elrendeződését és ennek más jelenségek térbeliségéhez való viszonyítását érti. Míg a településhálózat vizsgálata a települések egységének, rendszerének, kapcsolathálózatának, hierarchikus rendjének vizsgálatát jelenti. *Mendöl* arra a megállapításra jut, hogy a múltban nem beszélhetünk településhálózatról, csak állományról. (*Mendöl T. 1963.* pp. 490–492.) Mindez azt sugallja, hogy a térszervező folyamatok csak a modern gazdaság létrejöttével teremődnek meg, városhálózat kialakulása is ehhez köthető.

⁵ *Probáld F. 1995.* p. 51.

A marxista gazdaságföldrajz gyakran használta a *komplex gazdasági körzet* fogalmát. A komplex gazdasági körzetet bonyolult ágazati kapcsolatok alapján létrejövő területi-termelési komplexumok alakítják ki, jellemzője a nagyfokú önállóság és a specializáció.⁶ A komplex gazdasági körzetek (rayonok) kutatásának virágkora Magyarországon az '50-es, '60-as évekre esett, azonban a fogalom használata már a '70-es években háttérbe szorult. A '80-as évek elejének tudományelméleti vitája pedig létjogosultságát is kétségbe vonta.⁷

A *táj* fogalma is átalakult, használati köre (időlegesen) leszűkült. A *táj* és a *régió* az emberföldrajz fogalomkészletében szinonimák, mindkettő a természet és a társadalom kölcsönhatása során kialakult egyedi arculatú téregységet jelentette. A második világháború után – a természet- és társadalomföldrajz szétválásával – a *táj* természetföldrajzi kategória lett. A táj léte a természeti tényezők homogenitásán és kölcsönhatásán nyugszik. Alapja lehet ugyan a társadalomföldrajzi régióknak, de az azonosság nem szükségszerű, a jelenhez közeledve a társadalomföldrajzi régiók természetföldrajzi alapú meghatározottsága gyengül. A tájfogalom kiszélesítésének igénye – tulajdonképpen visszatérés a hagyományos jelentéshez – már a '70-es, '80-as években jelentkezett (már csak az antropogén tájalakító hatások növekvő súlya miatt is);⁸ az ezredfordulón pedig sürgető szükségként fogalmazódott meg a két tudományterület újbóli összeépülése, éppen táj- és régiókutatásokban.⁹

A *régió* fogalom értelmezése az elmúlt évtizedekben – részben az egységesülő Európa regionális intézményrendszerének, berendezkedésének köszönhetően – speciális tartalmat is nyert. Eszerint a megközelítés szerint a fogalom nem csupán egyik szinonimája a területi egység fogalmának, jelentése gazdagabb annál. Ennek vázolásához *Nemes Nagy József* tanulmányához fordulok.¹⁰ *Nemes Nagy* a modernkori térbeliség fogalmainak rendszerezésekor a különböző térségi szintekhez jellegadó folyamatokat és eszmerendszereket kapcsolt. Minden területi szinthez egy kiinduló egységet határozott meg, amely mentes a társadalmi tartalomtól. Ez esetünkben a térség. A térségből régió többlépcsős folyamat révén lehet. Egyrészt szükségeltetik hozzá egy valós gazdasági és társadalmi átalakulás, amely a térséget

⁶ *Krajko Gy. 1982.*

⁷ *Beluszky P. 1982.*

⁸ *Marosi S. 1981. pp. 62–63.*

⁹ *Probáld F. 2001.*

¹⁰ *Nemes Nagy J. 2000.*

belsőleg egységesíti, ugyanakkor elkülöníti környezetétől (regionalizáció). Ha ehhez társul egy eszme- és intézményrendszer, a térség lakóinak közös identitása, illetve önálló önkormányzat – egyszóval a regionalizmus –, akkor beszélhetünk régióról.¹¹ Ennek fényében a régió definíciója: „*a régió lehatárolt területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet [...] soktényezős társadalmi-gazdasági kohézió (regionalizálódás), az érzékelhető regionális identitás-tudat valamint az érdemi irányítási kompetenciájú és önállóságú regionális intézmények rendszere (regionalizmus) fog tartós egységbe.*”¹² A leírtakból kiderül, hogy ez a régió-definíció már erősen eltávolodott a francia emberföldrajz táj- (régió-) fogalmától. Ez a meghatározás a régiót társadalmi térkategóriaként értelmezi. A fogalom középpontjában nem a természet és társadalom egyedi kapcsolatrendszere áll¹³, az intézményesülés viszont hangsúlyos szerepet kap benne. Fontos megjegyezni azt is, hogy a regionális földrajz kategóriái több-kevesebb megszorítással minden időszakban értelmezhetők – és helyel-közzel mérettől függetlenek –, a szűkebb értelemben vett „régió” egy fejlődési folyamat terméke, és mérete, pontosabban „hierarchikus helyzete” meghatározott. A rövid áttekintés tanulsága, hogy a történeti földrajzi kutatás kiindulópontjául elsősorban az emberföldrajzi fogantatású régiófogalom és a mai regionális földrajz alapkategóriái szolgálhatnak.

A történeti földrajz művelőinek körében megoszlanak a vélemények, hogy a kutatásoknak a területi egységekre – tájakra, régiókra –, vagy inkább a struktúrákra kell fókuszálniuk (a két megközelítés nem feltétlenül épül egybe). Az emberföldrajz táj- és régiófogalmára alapozó elemzések az időtől független tájakban gondolkodnak: ugyan a tájalkotó tényezők folyamatosan változnak – ezáltal a tájak, régiók határa is elmozdul, vagy akár az egész rendszer átszerveződik –, de a társadalom és a természet közti egyedi kapcsolatok mindig regionális elkülönülésekben jelentkeznek. A regionális földrajz visszaszorulásával párhuzamosan a történeti tájak, régiók létezésébe vetett hit is vesztett erejéből. *Robin Butlin* amellet foglalt állást, hogy a múltban nincsen a régióknak (körzeteknek) egy abszolút változatlan rendszere, a régiókat mi teremtjük, ahogy a múltban élők is konstruálták ezeket, amikor benne

¹¹ *Nemes Nagy J. 2000. p. 144.*

¹² *Nemes Nagy J. 2000. p. 147.*

¹³ *Nemes Nagy J. 1999. p. 42.*

élőknek tudták magukat.¹⁴ Természetesen ettől még a regionális szintű vizsgálat, mint a kutatás kerete nem válik okafogyottá. Az angolszász „új történeti földrajz” irányzata a regionális földrajz súlytalanítását még tovább viszi, amikor megfogalmazza, hogy a történelem országhatárokhoz, régióhatárokhoz igazodó vizsgálata mesterséges, ezek csupán operacionális fogalmak, a kutatásnak hangsúlyozottan a településhierarchia, a struktúra felé kell fordulnia, a társadalmi jelenségeket a hierarchia mentén kell vizsgálnia.¹⁵

A földrajztudomány és benne a történeti földrajz „elbizonytalanodása” közben az etnográfia és a történettudományban kialakult (megmaradt – újraéledt) a regionális vizsgálatok igénye. A konkrét kutatások többsége amellet érvel, hogy a feltárt táji különbségek mögött valódi regionális önállóság húzódik meg. A néprajztudományban hosszú múltra tekintenek vissza azok a kísérletek, amelyek Magyarország területét néprajzi szempontok alapján tájakra tagolják. Valószínűleg ebben nagy szerepet játszik az, hogy a hazai etnográfia kialakulásakor szoros szimbiózisban élt a geográfiával, konkrétan az emberföldrajzzal.¹⁶ A sokáig esetleges, szerteágazó és bizonytalan terminusok – *néprajzi csoport, népcsoport, táji csoport, etnikum, etnikai csoport, etnográfiai csoport* stb. – között Kósa László próbált meg rendet teremteni, saját korábbi definícióit is felülvizsgálva. Megállapította, hogy ezek az elterjedt és gyakran hivatkozott fogalmak heterogén társadalomtudományi hagyományokból táplálkoznak (ezért vált rendszerezésük kísérlete a különmemű kérdések egységes keretbe foglalásának sikertelen próbálkozásává).¹⁷ Négy jellegzetes kutatási irányt határol el, amelyek mentén a népi kultúra jelenségeit területi keretek között vizsgálták. Ezek a következők:

- *történeti–népi táj- és vidéknevek* határain belüli vizsgálódás (mintegy kétszáz – elsősorban természetföldrajzi alapú – népi tájnevet viselő egység van a magyar nyelvterületen; tudományos vizsgálatuk nem elsősorban a néprajz tárgykörébe tartozik (pl. Hegyalja, Bodrogek, Sóvidék);
- *népnévhez hasonló nevet viselő csoportok* vizsgálata (két ellentétes típusa van: az egyik a gyakorta jogi meghatározottú, környezetétől elkülönülő, közös identitással rendelkező csoport – székelyek, hajdúk, jászok stb. –, a másik típus a környezet

¹⁴ Butlin, R. 1990. p. 1.

¹⁵ Timár L. 1991. pp. 17–21., ill. Gyáni G. – Kövér Gy. 1998. p. 50.; részletesebben: Timár L. 1985.

¹⁶ Novák L. F. 2001.

¹⁷ Kósa L. 1998. pp. 16–19.

által megkülönböztetett csoport, amelyeknek neve pejoratív gúnynévből keletkezett – pl. palócok, csángók, matyók);

- *földrajzi régiók és zónák néprajzi vizsgálata* (a néprajzi anyagot létező földrajzi egységek keretei között bemutató munkák, elsősorban összegző-leíró jellegűek);
- *a kulturális jelenségek térbeli elterjedésének vizsgálata* (a néprajzi vizsgálatokban nem a (természet)földrajzi tájak határai a mérvadók, hanem a kulturális jelenségek, elemek elterjedésének határai, ezek rajzolják meg a néprajzi tájakat – ezeket feltárni térképező módszerrel, elterjedés-, és diffúzióvizsgálatokkal lehet)¹⁸

Kósa mérlegre téve a korábbi megközelítésmódokat, megalkotja saját definícióját is, a (néprajzi) *táj* fogalmát. *A táj olyan területegység, amelyet huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek és ezáltal elválnak környezetétől.* A négy tényező elméletileg egyenlő súlyú, a tájak nem jellemezhetők csupán egyetlen tényezővel (bár a néprajz szempontjából a kulturális elem mindig kitüntetett volt). Ezen alkotóelemek határai nem mindig esnek egybe, ezért a tájak határai is elmosódtak, egy-egy terület egyidejűleg más-más tájhoz is jogosan tartozhat. E tájak egyenrangúak, nincsenek feltétlenül hierarchikus viszonyban egymással, inkább mellérendeltek, de létezik a tájak egymásba illeszkedő rendszere is (Erdély–Székelyföld–Csík–Alcsík). *A nagytáj* – pl. Alföld, Erdély, Dunántúl stb. – fogalmára a fenti definíció nem alkalmazható, ezek inkább több száz éves térszemlélet termékei, inkább csak tájékozódási keretek. Végül pedig hangsúlyozza az időtényező fontosságát: a tájalkotás történeti folyamat, az állandóság csak időleges, a tájak a tényezők változása következtében átalakulhatnak, kiterjedésük változhat, meg is szűnhetnek.¹⁹

A rövid áttekintésből is megállapíthatjuk, hogy *Kósa* definíciója szoros rokonságban áll az emberföldrajz tájfogalmával – a magyar emberföldrajz klasszikusai közül talán leginkább *Kádár László* tájfogalmából²⁰ táplálkozik –: fogalmi magja a különböző tényezők összjátékaként létrejövő egyedi entitás (benn van a természeti elem is, az ökológiai tényező!). Ez a szemlélet nemcsak a *Vidal de la Blache*-i örökség továbbélésének, hanem továbbfejlesztésének és speciális alkalmazásának is tanúja. *Kósa* meghatározása – megítélésem szerint – már ki is lép a

¹⁸ *Kósa L. 1998.* pp. 20–25.

¹⁹ *Kósa L. 1998* pp. 30–31.

²⁰ Vö: *Kádár L. 1941* pp. 6–9.; p. 19.

speciális (néprajzi, kulturális) alkalmazás keretéből, ez a tájfogalom általánosan használható elemzési keret. A mai regionális földrajz fogalomkészletében elhelyezve ezt a tájfogalmat a formális régiólehatárolások csoportjába sorolhatjuk (ami nem meglepő, hiszen a hangsúly a különböző jelenségek *elterjedésének* vizsgálatán van).

Az etnográfusok definíciói közül a funkcionális régiószemlélethez legközelebb az *Andrásfalvy Bertalan* által használt *kistáj – nagytáj* versus *régió* fogalompár áll. A kistáj az ember által érzékelt, érzelmileg is azonosított, több tényező által is meghatározott homogén tér. A nagytáj kistájából felépülő rendszer, ahol a területi munkamegosztás szakosodott falvak csoportjainak együttműködésére épül, lényegében a város-falu kapcsolatrendszer mellőzésével. Ez a nagytáj nem homogén; természeti és ezzel összefüggő (mező)gazdasági különbözőségei kiegészítik egymást. A kistáji munkamegosztás akkor lazul fel, amikor kialakul az árutermelés és a pénzhasználat, az egymást kiegészítő termékekre már nem lesz kölcsönösen szükségük. A régió a kistáji tagolódást időben felváltó folyamat során jön létre, amikor a falu-város kapcsolatrendszer alakítja a területi munkamegosztást, városi központ és körzete alkotnak egy régiót. A széteső táji munkamegosztás helyett a város szervezi a teret (munkába járás, kulturális kapcsolatok, stb.) A táji szakosodás helyébe a várost mezőgazdasági termékekkel ellátó falvak körzete és a körzetét iparcikkekkel, szolgáltatásokkal terítő város kettőse lép. A falvak, kistájak közigazgatását a korábbi vásáros helyek, mezővárosok átruházzák a régió központját jelentő városra. A régió elhomályosítja az egykori kistájak keretét; a központtól mért távolság alapján elkülönülő zónák, övezetek rendje építi fel.²¹ *Andrásfalvy* ezt a folyamatot Baranya megyei kutatásai során mutatta ki, a történeti térszerkezeti változások egyik legkarakterisztikusabb mozzanatát ragadva meg ezzel. A történeti földrajzi kutatások egyik legfontosabb feladata lenne ennek a modellnek több területen való tesztelése és a váltás területenként eltérő időpontjának meghatározása.

Andrásfalvyhoz hasonló gondolatmenetet követ *Tóth Tibor* is, amikor a történeti táj fogalmát járja körül. Határozottan cáfolja, hogy csupán a (történeti) kutatás különítene el egymástól tájakat. A táji tagolódás létrejöttében a területi munkamegosztás fontosságára helyezi a hangsúlyt. Ennek kétféle típusát különíti el:

²¹ *Andrásfalvy B. 1980. pp. 51–58.*

az egyes – eltérő természeti adottságokkal rendelkező, és ezzel összefüggően eltérő termelésű – területek közötti cserekapcsolatokat, illetve város és vonzáskörzete kapcsolatát. A két típus különbsége nemcsak időrendi eltérést takar: az elsőben az eltérő adottságú, de hasonló társadalmi struktúrájú tájak kerülnek egymással érintkezésbe, a másodikban a város és vidéke eltérő társadalmi szerkezete is indukálja a munkamegosztás és a kapcsolatok kialakulását.²² Miután a formális régiólehatárolások eredményeit kevésnek találja, a funkcionális lehatárolás mellett tör lándzsát. Azt vallja, hogy a formális régiólehatárolás gyakran prekonceptióval dolgozik, a kutatók egy vagy néhány tényezőt vizsgálva homogénnek tüntetnek fel egy régiót, amikor az funkcionálisan több körzetre eshet szét. Hangsúlyozza azt is, hogy az összes tényező kölcsönhatásrendszere csak a modern kor statisztikai viszonyai között vizsgálható. Definíciót is ad az ezen elvek figyelembevételével feltérképezendő *történeti tájra*: hosszú távon változatlan területi-ökonómiai-szociális egység, melyet a gazdaság más egységektől elkülönülő funkcionális rendszere jellemez, s ehhez a társadalmi fogyasztás speciális rendszere is kapcsolódik.²³ *Tóth Tibor* definíciója távolabb áll az emberföldrajz tájfogalmától, inkább a funkcionális régiók földrajzi meghatározására emlékeztet. Arra azonban nem ad választ, konkrétan hogyan is, milyen módszerekkel lehetne lehatárolni ezeket a tájakat.

Faragó Tamás összegyűjtötte és értékelte a történelem és rokontudományai régiólehatárolási eszköztárát. Miután hangsúlyozza a regionális történeti kutatások szükségességét, maga is kísérletet tesz arra, hogy a történeti táj fogalmát értelmezze. A történeti táj szerinte a legkisebb, rendszerként vizsgálható egység, amelyet öt alrendszer összjátéka rajzol ki (gazdasági, társadalmi, kulturális, infrastrukturális, természeti); rugalmas, önszabályozó rendszer; rövid távon az állandóság, hosszabb távon a változás jellemzi. A történeti tájak lehetséges vizsgálati módszerei közül a legjobban használhatónak azt tartja, ha a különböző alrendszereket leírjuk és ebből állítjuk össze a rendszerként értelmezett tájat, azaz ha a különböző téregységek határai egybeesnek, történeti tájat rajzolnak ki.²⁴ A szerző módszere a táj- és térségi kutatások széles hagyományából merít: megpróbálja ötvözni a formális és a funkcionális

²² *Tóth T. 1980.* pp. 229–231.

²³ *Tóth T. 1980.* pp. 240–241.

²⁴ *Faragó T. 1984.* pp. 15–16.

régiólehatárolás előnyeit, definíciója a komplex földrajzi régió fogalmával rokonítható.

Viszonylag egyszerűbb a történeti vonzáskörzet fogalmának értelmezése. A vonzáskörzet fogalma lényegében a térszerkezeti egységek fogalomcsoportjába tartozik, a hagyományos táj és régió fogalomnak csak távolabbi rokona. A vonzáskörzet ugyanis kizárólag funkcionális egység, létrejöttében nem játszik szerepet természetföldrajzi meghatározottság, nem kritériuma a homogenitás sem. Vonzáskörzet egy adott központ körül kialakuló térszerveződési egység, amelyet a ritkább-gyakoribb mozgásfolyamatok hoznak létre. A vonzáskörzetek és -központok hierarchiába szerveződnek az igénybevétel és kapcsolattartás sűrűsége szerint, így beszélhetünk kisvárosi-törpevárosi (napi, heti gyakoriság), középvárosi-megyeközponti (havi, szezonális gyakoriság), vagy országos jelentőségű városi funkciókról illetve vonzáskörzetekről. A hierarchikus lépcsőn fölfelé lépve az alacsonyabb szintű funkciók is halmozódnak: természetesen a megyeközpontnak, fővárosnak is van kisvárosi szintű vonzáskörzete.²⁵ A vonzáskörzetek vizsgálata, pontos rekonstrukciója nehéz feladat, mivel jól használható adatok ritkán állnak rendelkezésre – ezért a geográfus gyakran közelítő mutatókkal, modellekkel dolgozik –, azonban a kérdés fontossága miatt a vonzáskörzet-kutatás hosszú múltra tekint vissza a magyar geográfiában.²⁶ Történeti vonzáskörzetek kutatásánál a problémák halmozottan jelentkeznek, mivel a múltra vonatkozó forrásaink száma még csekélyebb. Ennek ellenére a hazai földrajztudományban is meglévő kutatási terület a történeti vonzáskörzetek vizsgálata; ennek fogalmi, módszertani megalapozására, az eddigi eredmények összegzésére is történtek kísérletek.²⁷ A vonzáskörzeteket létrehozó folyamatok típusai időről időre változtak, ezért a történeti vonzáskörzet fogalmára pontos és minden korszakra egyaránt érvényes definíciót nem adhatunk, csak tág értelmezési keretet. Ez a megközelítés azt is jelenti, hogy a történeti vonzáskörzet általános definíciója nem különbözik lényegileg a mai terekre használatos fogalomtól. Így az eltérő szempontok alapján kialakított meghatározások közül minden történeti korszakra – így a jelenre is – használhatónak találtam *Hajdú Zoltán és T. Mérey Klára* definícióját: *A központi település körül kialakuló*

²⁵ Beluszky P. – Györi R. 2003. p. 204.

²⁶ Hajdú Z. 1987.

²⁷ Dövényi Z. 1977., Hajdú Z. – T. Mérey K. 1985.

*településközi kapcsolatok és lakossági mozgások területi jellegű általánosítása, amely összetett tartalmat hordoz. Egy adott területen élő népesség „élettere”, a kor szintjén felvetődő szükségletek kielégítése érdekében végzett rendszeres mozgás tere.*²⁸

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a forgalomban lévő *történeti táj*, *történeti régió* fogalmak jó része az emberföldrajz által kidolgozott és az évtizedek során új elemekkel gazdagodott régiófogalom egy-egy eseti – szűkebb-tágabb – (újra)értelmezése. A meghatározásokban egyaránt megtalálható a természeti (ökológiai) és a – szegmenseire tagolt – társadalmi tényező; a megközelítések szinte mindegyike igyekszik beépíteni a térszerkezet-kutatás elemeit is. Az idézett szerzők többsége amellet tesz hitet, hogy történeti anyagon végzett kutatásokkal lehatárolhatjuk a legkisebb, illetve egy országterületen belüli közepes és nagyobb valós térszerkezeti egységeket.

Nem törekszem arra, hogy a történeti régió meglévő fogalmai mellé egy újabbat dolgozzak ki. Álláspontom *Hajdú Zoltánéval* rokon: a történeti régió a ma használatos *régió*, *körzet*, *táj* fogalmakkal leírható egység; az egyes vizsgálatok döntik el, melyik elemre, a régió fogalom milyen értelmezésére helyezik a hangsúlyt. Vizsgálatomban a régió fogalmát tágan értelmezem, társadalomföldrajzi jegyek alapján lehatárolható területi egységet értek rajta. Két dolgot emelek ki: egyrészt – véleményem szerint – nincsen a térségeknek, körzeteknek, régióknak mindenki által elfogadható szilárd rendszere, nincsen általános érvényű tértagolás. Az egyedi kutatások mindig csak a jelenségek egyes csoportjait vizsgálják, ezek alapján osztják fel a teret. Másrészt úgy gondolom, hogy egy adott térszerkezeti struktúra fennállása nem állandó: általában lassú változás jellemzi. Egy adott régió léte is csak meghatározott időtartamra igazolható. A régiók életkora az őket létrehozó (tér)folyamatok tartósságától függ: amíg ezek a teret generáló folyamatok kis változásokkal tovább élnek, addig áll fenn egyensúly, addig marad fenn a kialakult régió.²⁹ A térfolyamatok döntő megváltozása területi újjárendeződést eredményez, régiók határának megváltozásához, esetleg teljesen új régiók kialakulásához vezet.

²⁸ *Hajdú Z. – T. Mérey K. 1985. p. 68.*

²⁹ *Kósa L. 1998. p. 31.*

HIVATKOZOTT MUNKÁK

- Andrásfalvy Bertalan (1980)** Néprajzi csoport, kistáj és régió. In: *Népi kultúra – népi társadalom*. XI–XII. pp. 39–58.
- Beluszky Pál – Győri Róbert (2003)** „A város a láz, a nyugtalanság, a munka és a fejlődés.” Magyarország városhálózata a 20. század elején. *Korall* 11–12. 2003 május, pp. 199–238.
- Beluszky Pál (1982)** Hittétel vagy a gazdasági földrajz alapkategóriája – avagy léteznek-e komplex gazdasági körzetek. *Földrajzi Értesítő* (XXXI. évf.) 2–3. pp. 315–324.
- Butlin, Robin (1990)** Történeti földrajz, regionális identitás és kulturális régiók összehasonlító elemzése. *Tér és Társadalom* (IV. évf.) 3–4. pp. 1–11.
- Dövényi Zoltán (1977)** A vonzáskörzetek történeti kialakulásának és változásának vizsgálati lehetőségeiről. *Alföldi Tanulmányok* I. pp. 132–142.
- Faragó Tamás (1984)** Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 5. pp. 5–38.
- Gyáni Gábor – Kövér György (1998)** *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Bp.
- Hajdú Zoltán – T. Mérey Klára (1985)** A vonzáskörzet-kutatás történeti földrajzi kérdései. In: Faragó László – Hrubai László: *A vonzáskörzetek gazdasági és közigazgatási kérdései*. MTA RKK DTI Közlemények 32. Pécs. pp. 65–76.
- Hajdú Zoltán (1987)** Vonzáskörzet-kutatás a felszabadulás előtti magyar földrajztudományban. *Tér és Társadalom* (I. évf.) 1. pp. 87–95.
- Kádár László (1941)** *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. A magyar táj- és népismeret könyvtára 3. Országos Táj- és Népkutató Intézet, Bp.
- Kósa László (1998)** *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. (Harmadik, bővített kiadás.) Planétás Kiadó, Bp.
- Krajtkó Gyula (1982)** A gazdasági körzet néhány fontosabb vonása. *Területi Kutatások* 5. MTA FKI, Bp. pp. 25–41.
- Marosi Sándor (1981)** Táj és környezet. *Földrajzi Értesítő* (XXX. évf.) 1. pp. 59–72.
- Mendöl Tibor (1963)** *Általános településföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Nemes Nagy József (1999)** A „régiók” és „a” régió. *INFO-Társadalomtudomány* 44. 1999. június pp. 41–48.
- Nemes Nagy József (2000)** Jegyzetek a modernkori térbeliség fogalmainak értelmezéséhez. In: Dövényi Zoltán (szerk.): *Alföld és nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek*. MTA FKI, Bp. pp. 143–149.
- Novák László Ferenc (2001)** A településnéprajz emberföldrajzi alapjai. In: Ilyés Zoltán – Keményfi Róbert: *A táj megértése felé. (Tanulmányok a 75 éves Pinczés Zoltán professzor tiszteletére)*. DE Néprajzi Tanszék – EKF Földrajz Tanszék, Debrecen – Eger pp. 209–230.
- Probáld Ferenc (1995)** A regionális földrajz helye a geográfiában (Háttérvázlat). *Regionális Tudományi Tanulmányok* 2. ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Bp., pp. 34–64.
- Probáld Ferenc (1999)** A földrajz fejlődése a XX. század második felében. In: Mendöl Tibor: *A földrajztudomány története az ókortól napjainkig*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. pp. 224–257.
- Probáld Ferenc (2001)** *Tájföldrajz, regionális földrajz a hidépítés szükségessége*. Szegedi Földrajzi Konferencia 2001. <http://geogr.elte.hu/REF-CIKKEK.html>

Szabó Pál (2004) *Magyarország illeszkedése az európai gazdasági térszerkezetbe.* (Kézirat, 2004.)

Tímár Lajos (1985) *A gazdaság térszerkezete és társadalom. Az amerikai történeti földrajz néhány sajátos kutatási iránya. Történelmi Szemle (XXVII. évf.) 2. pp. 258–273.*

Tímár Lajos (1991) Regionális gazdaság- és társadalomtörténet vagy történeti földrajz? In: Mazsu János (szerk.): *Iparosodás és modernizáció (Tanulmányok Ránki György emlékének).* KLTE, Debrecen pp. 9–25.

TóthTibor (1980) A történeti tájak kérdéséhez. In: Tóth Tibor (szerk.): *Tanulmányok a területi kutatások módszertanából.* MTA DTI Közlemények 27., Pécs, pp. 229–244.

